

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN REGIONLARINDA QIZIL HASILATI SƏNAYESİNİN İNKİŞAFININ İQTİSADI PERSPEKTİVLƏRİ

İxtisas: 5312.01 – Sahə iqtisadiyyatı

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: **Ellada Məhəmməd qızı Xankişiyeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2021

Dissertasiya işi AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun “Regional inkişaf və təbii sərvətlərdən istifadə problemləri” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Rəna Polad qızı Sultanova

Rəsmi opponentlər:

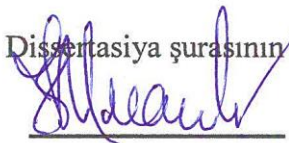
iqtisad elmləri doktoru, professor
Gülşən Zaid qızı Yüzbaşıyeva

iqtisad elmləri doktoru, professor
İlham Alıcı oğlu Aslanzadə

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Lalə Adil qızı Həmidova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.10 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

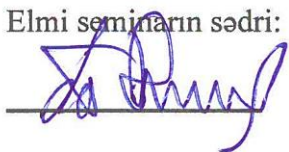
iqtisad elmləri doktoru, professor
Nazim Müzəffər oğlu Müzəffərli (İmanov)

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Sevdə Məmməd qızı Seyidova

Elmi seminarın sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Tərbiz Nəsim oğlu Əliyev

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Dissertasiya mövzusunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi.

Azərbaycanda qızıl hasilatı sənayesinin inkişafı respublika iqtisadiyyatının strateji cəhətdən vacib sahələrindən birinin yaranmasına təşviq edir. Bu gün Azərbaycan qeyri-neft sektorunun üstünlük təşkil etdiyi inkişaf yolu ilə milli iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi və şaxələndirilməsi məqsədi ilə qarşılaşdıqda, qızıl hasilatı sənayesinin canlanmasına və inkişafına ehtiyac yaranır. Ölkə sənayesini qızılla təmin etmək, qızıl ehtiyatı yaratmaq və ixracın əmtəə quruluşunu şaxələndirməklə yanaşı, milli qızıl hasilatı sənayesi qızılın istehsal olunduğu rayonlarda sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına, ölkənin və rayonların tarazlı sosial-iqtisadi inkişafına kömək edir.

Qızıl Azərbaycanın bu gün çox ehtiyac duyduğu iqtisadi və müdafiə təhlükəsizliyinin təmin olunmasında böyük rol oynayır. Müdafiə, kosmik, mühəndislik, gəmiqayırma kimi strateji sənayelərin bütün məhsulları ənənəvi qızıl istehlakçılarıdır ki, bu da qızıl istehsalının intensivləşdirilməsini tələb edir. Qızıl hasilatı, maşınqayırma da daxil olmaqla onlarla əlaqəli sənayenin məhsullarına tələbat yaradır. Bu baxımdan, iqtisadi sektorların tarazlı inkişafının təmin edilməsində ölkəmizə məxsus qızıl mineral ehtiyat bazasının əhəmiyyəti olduqca artmaqdadır.

“Ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə nəzərdə tutulan hədəflərə nail olunması nəticəsində Azərbaycanda real ÜDM-in 1 milyard 560 milyon manatadək artacağı, ondan 1 milyard manat artımın mədən sənayesi və metallurgiya kompleksinin inkişafı hesabına həyata keçirilməsi planlaşdırılır. Xüsusilə, qızıl Azərbaycan üçün yanacaq və enerji xammalı və bəzi digər vacib minerallarla yanaşı, prioritet və yüksək likvid strateji mineral növüdür.

2015-ci ilin fevralında AzerGold QSC-nin yaradılması qızılın Azərbaycan üçün iqtisadi və ictimai-siyasi rolunu və Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin bu sahəyə göstərdiyi diqqəti təsdiqləyir. Bu dövrdən etibarən qızıl hasilat sənayesinin “ikinci nəfəsi” açılır.

Bildiyiniz kimi, Azərbaycanda ən zəngin minerallar, o

cümlədən qızıl 30 ilə yaxın müddət erməni terrorçularının işğalı altında idi. Bu ərazilərdə 155 növ müxtəlif mineralların, o cümlədən 5 sənədləşdirilmiş qızıl yatağı var. Dissertasiyanın 2.2 bəndində bu qızıl yataqlarının erməni şirkətləri tərəfindən yurtıçı istismarının ətraflı təhlili Azərbaycan tərəfi üçün əvvəllər işğal altında olan torpaqlarda faydalı qazıntıların talan edildiyini sübut edən dəyərli bir materialdır. Beləliklə, Azərbaycan torpaqlarının zəfərlə işğaldan azad edilməsi və bununla zəngin qızıl yataqlarının qayıdışı Azərbaycanın qızıl hasilatı sənayesində “yeni” bir səhifənin açılmasına töhfə verir.

Qızıl dövlətin iqtisadi gücünün bir göstəricisidir, ənənəvi olaraq valyuta metalı və dövlətin ehtiyat fondu kimi özünü təqdim edir. Qızılın böyük bir hissəsi pul kütləsinin sabitliyini təmin edən bir qızıl ehtiyatı şəklində saxlanılır və xarici ölkələrlə qarşılıqlı hesablaşmalarda və dövlət borclarının ödənilməsində istifadə olunur. Müasir şəraitdə ödəmə vasitəsi və əmtəə kimi qızıla olan ehtiyac daim artır və təklifin azalması fonunda artan qızıl istehlakı qızıla olan global tələbi və bu metalın dünya bazarlarında qiymətinin artım dinamikası davamlı olaraq qalacaq. Nəticə etibarilə, Azərbaycanın qızıl hasilatı sənayesi, iqtisadiyyatın gənc bir sahəsi olaraq perspektivli bir gələcəyə sahibdir. Və bu sahədəki fərdi problemlərin araşdırılması respublika üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin elmi işlənmə dərəcəsi: qızıl yataqlarının və digər mineral ehtiyatların rəşional işlənməsi məsələləri həmişə xarici və yerli alimlərin araşdırma mövzusu olmuşdur. Kiçik Qafqaz da daxil olmaqla Azərbaycanda qızıl yataqlarının öyrənilməsi ilə müxtəlif dövrlərdən olan geoloqlar məşğul olublar. Filizlərin maddi tərkibi üzərində ilk işlər Q.Əfəndiyev, M.S.Qaşkay (1960), G.A.Tvalçrelidze (1963, 1965), R.N.Abdullayev (1971) və başqaları tərəfindən həyata keçirilmişdir.

Sənayenin müəyyən problemləri Ə.Ə.Nadirov, A.X.Nuriyev, T.T.Hüseynov, Ə.Ə.Əliyev, F.A.Fərəcov, R.P.Sultanova, G.Z.Yüzbaşıyeva və başqaları kimi Azərbaycan iqtisadçılarının əsərlərində nəzərə alınmışdır. Lakin bu alimlərin əsərlərinin əhəmiyyətini azaltmadan qeyd etmək lazımdır ki, qızıl hasilatı sənayesinin problemləri xüsusi bir araşdırma obyektı olmayıb.

Qızıl hasilatı sənayesinin inkişafı hələ də Azərbaycanın iqtisadi

ədəbiyyatında əksini zəif tapmışdır. Nəzəri və metodoloji baza kifayət qədər dərindən inkişaf etdirilməyib, elmi əsaslandırılmış tövsiyələrdə məqsədyönlü və sistemli bir yanaşma mövcud deyil, bu da qızıl hasilatı sənayesinin təcrübədə inkişafına mane olur. Bütün bunlar problemin daha dərindən təhlilini və müasir şəraitdə həllinə vahid yanaşma tələb edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının və ayrı-ayrılıqda qızıl tərkibli bölgələrinin sabitliyi nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının qızıl hasilatı sənayesinin inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirmək üçün elmi əsaslandırılmış tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı məsələlər müəyyənləşdirilmiş və yerinə yetirilmişdir:

1. Respublikanın müasir iqtisadiyyatında qızılın mineral ehtiyat bazasının əhəmiyyətinin açığlanması;

2. Dünya təcrübəsində qızıl istehsalının və bu sahədəki müəssisələrin işinin öyrənilməsi;

3. Respublikanın qızıl hasilatı sənayesinin obyektlərinin və əsas qızıl yataqlarının təsvirinin verilməsi;

4. Azərbaycanda qızıl hasilatı sənayesinin canlanması üçün obyektiv ilkin şərtlərin aşkarlanması;

5. Respublikanın qızıl hasilatı sənayesinin vəziyyətinin bölgənin geosiyasi problemləri kontekstində təhlil edilməsi;

6. Azərbaycanda qızıl hasilatı müəssisələrinin istehsal və iqtisadi fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi;

7. Respublikada səmərəli qızıl hasilatının və qızıl istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün dövlət dəstəyinin göstərilməsi;

8. Azərbaycanda qızıl hasilatı sənayesinin inkişaf yollarının müəyyənləşdirilməsi;

9. Qızıl istehsalının Azərbaycan Respublikasının, xüsusən də Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun makroiqtisadi göstəricilərinə təsirinin iqtisadi qiymətləndirilməsinin modelləşdirilməsinə metodoloji yanaşmanın hazırlanması;

10. Qızıl bazarının inkişaf perspektivlərinin və dünya qızıl ixracında Azərbaycanın yerinin əsaslandırılması.

Tədqiqatın obyekti. Tədqiqatın obyekti Azərbaycan Respublikasının qızıl hasilatı sənayesidir.**Tədqiqatın predmeti.** Tədqiqatın predmetini ölkənin qızıl hasilatı sənayesinin mövcud vəziyyətinin hərtərəfli araşdırılaraq onun ölkə regionlarında yaxın gələcəkdə inkişaf perspektivlərinin formalaşması məsələləri təşkil edir.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işində sistemli yanaşma, ekspert qiymətləndirmələri, statistik təhlil, korrelyasiya analizi, mücərrəd-məntiqi, analitik-proqnozlaşdırıcı, müqayisəli, SWOT-təhlil, qrafik, ekonometrik qiymətləndirmə metodlarından istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- qızılın mineral ehtiyat bazasının mövcud vəziyyətinin əsaslandırılması, mahiyyəti, əhəmiyyəti və funksiyaları, Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılması və innovativ inkişafının strateji planında qızıl hasilatının rolunun müəyyən edilməsi;

- perspektivli qızıl yataqları nəzərə alınmaqla ölkədə qızıl hasilatının yaranması üçün şərait və ilkin şərtlərin müəyyən edilməsi ilə müstəqillik dövründə yerli qızıl hasilatı sənayesinin inkişafının hərtərəfli qiymətləndirilməsi;

- qızıl istehsalının Azərbaycan Respublikasının və xüsusilə Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun makroiqtisadi göstəricilərinə təsirinin iqtisadi qiymətləndirilməsi modeli;

- sənayenin dövlət tərəfindən daha təsirli tənzimlənməsi siyasətinin tətbiqi ilə qızılın istehsalı, istehlakı və satışı sahəsində innovativ inkişaf metodlarına keçid üçün tövsiyələr.

- Azərbaycanda qızıl bazarını daha da inkişaf etdirmək məqsədi ilə külçə istehsalı üçün ölkədə qızıl affinaj zavodu tikməyin məqsədəuyğunluğu ilə bağlı təkliflər və Azərbaycanda qızıl ixracının perspektivlərini müəyyən etmək üçün praktiki tövsiyələr.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Respublikanın müasir iqtisadiyyatında qızılın mineral ehtiyat bazasının əhəmiyyəti müəyyən edilmişdir;

- Qızıl hasilat sənayesinin xarici (Avstraliya) innovativ inkişaf təcrübəsinin daxili şəraitə uyğunlaşdırılması imkanları müəyyən edilmişdir;

- Azərbaycanın azad edilmiş əraziləri də daxil olmaqla

bölgələrdəki əsas qızıl yataqlarının xüsusiyyətləri verilmiş və əvvəllər erməni şirkətləri tərəfindən qanunsuz istismar edilmiş Azərbaycanın zəngin qızıl yataqlarının işlənməsindən əldə edəcəyi dividendləri göstərilmişdir;

- Azərbaycanda qızıl hasilatı sənayesinin inkişaf şərtləri və dirçəlmə dərəcəsi araşdırılmışdır;

- SWOT analizindən istifadə edərək Azərbaycan regionlarındakı qızıl hasilatı sənayesinin hərtərəfli təhlili əsasında güclü və zəif tərəfləri müəyyən edilmişdir;

- Respublikanın qızıl hasilatı müəssisələrinin hasilatı və istehsal fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri göstərilmişdir;

- Azərbaycan Respublikasında qızıl istehsalı ilə ÜDM arasında yüksək korrelyasiyanın olması sübut edilmişdir, xüsusən Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda qızıl istehsalının ümumi istehsala təsirinin ekonometrik qiymətləndirilməsi verilmişdir;

- Ekonometrik modeli tətbiq edərək mədən sənayesində qızıl istehsalının rentabellik səviyyəsinin emal sənayesinin digər istehsal sahələrindən daha yüksək olduğu təsbit edilmişdir;

- Mədənçıxarma sənayesində əsas istehsala yatırım artımından qızılın hasilatı və ixracından əldə olunan gəlir artımının bağlılıq əlaqələri araşdırılıb;

- Azərbaycan Respublikasının ÜDM və qızıl istehsalının ümumi həcmnin 10 illik statistikasına əsaslanaraq 2025-ci ilə qədər proqnozlaşdırılan ölkə ÜDM-nin dəyəri və qızıl istehsalının həcmi təqdim olunmuşdur;

- Azərbaycanda qızıl bazarını inkişaf etdirmək üçün ölkədə qızıl külçələrin istehsalı üçün yerli affinaj zavodunun tikilməsinin məqsəduyğun olduğu əsaslandırılıb;

- Qızıl hasilatı sənayesinin modernləşdirilməsinin prioritetləri innovativ inkişaf və artan rəqabət strategiyaları çərçivəsində təklif edilmişdir;

- Azərbaycanın qızıl ixracı perspektivlərini müəyyənləşdirmək üçün praktiki tövsiyələr hazırlanmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat zamanı əldə edilmiş əsas müddəalar və nəticələr, ölkənin qızıl hasilatı sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün tövsiyələr,

sənayenin ölkə regionlarının iqtisadiyyatının davamlı inkişafında rolunun artırılmasına dair təkliflər qızıl hasilatı sənayesinin strateji konsepsiyasının hazırlanmasında əsas ola bilər. Bu işdə qızıl hasilatını dirçəltmə zərurəti üzərində aparılan tədqiqatlar Azərbaycan Respublikasında qızıl hasilatı sənayesinin inkişaf perspektivlərini formalaşdırmağa imkan verdi.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas müddəaları, nəticə və təklifləri Azərbaycan Respublikasının AzerGold QSC-yə təqdim edilmiş və müsbət qiymətləndirilib praktik istifadə üçün qəbul edilməsi gözlənilir.

Həmçinin dissertasiyanın əsas müddəaları, nəticə və təklifləri respublikada və xaricdə dərc olunan məqalələrdə, ölkənin universitetlərindəki elmi-nəzəri seminarlarda, respublika və beynəlxalq konfranslarda çıxışlarda da öz əksini tapmışdır. Tədqiqatın məzmunu ilə bağlı 7-sı xaricdə olmaqla 14 elmi əsər nəşr edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: AMEA İqtisadiyyat İnstitutu.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, on paragraf, nəticə, 105 adda istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı, ixtisarlار siyahısından ibarət olmaqla, 285240 işarə həcmindədir. Dissertasiya işində 24 cədvəl, 14 qrafik, 3 sxem, 5 şəkil, 5 düstur verilmişdir.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ

I FƏSİL. Qızıl hasilatı sənayesinin inkişafının nəzəri-metodoloji əsasları

- 1.1. Müasir iqtisadiyyatda qızılın mineral ehtiyat bazasının rolu və əhəmiyyəti
- 1.2. Azərbaycanın qızıl tərkibli ərazilərinin geoloji tədqiqatları
- 1.3. Qızıl hasilatının və qızıl istehsal müəssisələrinin işinin dünya təcrübəsi

II FƏSİL. Azərbaycan regionlarında qızıl hasilatı sənayesinin vəziyyətinin təhlili və iqtisadi qiymətləndirilməsi

- 2.1. Azərbaycanda qızıl hasilatı sənayesinin dirçəlişinin və inkişafının şərtləri
- 2.2. Azərbaycanın qızıl hasilatı sənayesi regionun geosiyasi problemləri kontekstində
- 2.3. Azərbaycan regionlarında qızıl hasilatı müəssisələrinin istehsal və təsərrüfat fəaliyyətinin xüsusiyyətləri və inkişaf problemləri
- 2.4. Qızıl istehsalının Azərbaycan Respublikasının makroiqtisadi göstəricilərinə təsirinin iqtisadi qiymətləndirilməsi
- 2.4.1. Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda qızıl istehsalının ümumi məhsul buraxılışına təsirinin ekonometrik qiymətləndirilməsi

Fəsil III. Azərbaycan Respublikasında qızıl hasilatı sənayesinin inkişafının perspektiv istiqamətləri

- 3.1. Azərbaycanın sənaye müəssisələrində qızıl istehsalının dövlət tənzimlənməsi
- 3.2. Azərbaycan regionlarında qızıl hasilatı sənayesinin inkişaf yolları və üsulları
- 3.3. Azərbaycan Respublikasında qızıl bazarının inkişaf perspektivləri

Nəticə

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

İxtisarlarmın siyahısı

MÜDAFİƏYƏ TƏQDİM EDİLƏN ƏSAS ELMI MÜDDƏALAR

1. Respublikanın müasir iqtisadiyyatında qızılın mineral xammal bazasının əhəmiyyəti müəyyən edilmişdir. Xüsusilə, Azərbaycanda qızılın mineral xammal bazasının mövcudluğunun iqtisadi və müdafiə təhlükəsizliyinin gücləndirilməsində, eyni zamanda iqtisadi sahələrin tarazlı inkişafının təmin edilməsində son dərəcə vacib olduğu göstərilir.

Azərbaycan dünyada kifayət qədər qızıl ehtiyatı olan nadir ölkələrdən biridir, bu səbəbdən onun yataqlarının rəşional istismarı və hasil olunan metaldan səmərəli istifadə edilməsi respublika iqtisadiyyatının inkişafını müəyyənləşdirir¹. Azərbaycanın Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin göstəricilərinə görə, ölkədə aşkar edilmiş bütün yataqlar nəzərə alınmaqla qızıl ehtiyatları 1500-2000 ton təşkil edir.

Azərbaycan iqtisadi və müdafiə təhlükəsizliyini gücləndirməlidir. Müdafiə və kosmik sənayesi, sənaye və mülki inşaat, maşınqayırma və gəmiqayırma ənənəvi olaraq məhsulların istehsalı üçün qızıldan istifadə edir. Metal kimi qızıl nüvə sənayesi, tibb, elektronika kimi sahələrdə geniş tətbiq tapıb². Gələcəkdə Azərbaycanda aviasiya və kosmik texnologiya istehsalının yaradılması fasiləsiz qızıl tədarükünü tələb edir. Bu baxımdan, iqtisadi sahələrin tarazlı inkişafının təmin edilməsində özünəməxsus qızılın mineral xammal bazasının rolu son dərəcə vacibdir.

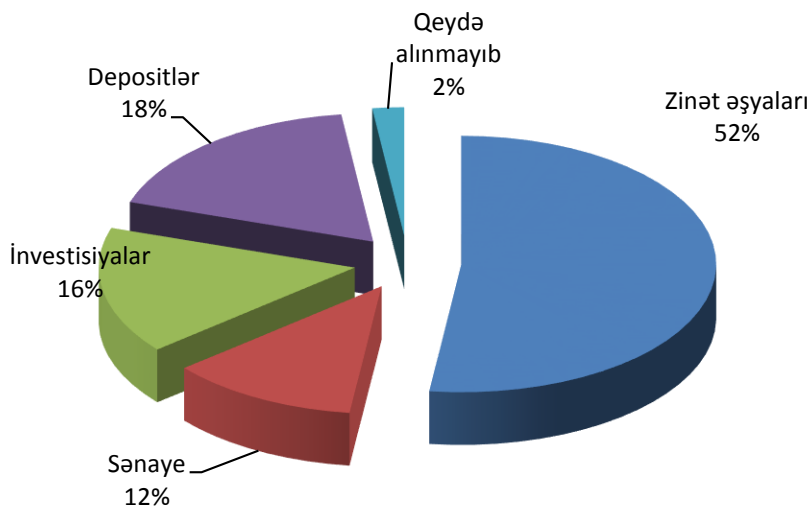
Onun rolu zərgərlik işində də müstəsnaıdır. Belə ki, qızılın əhəmiyyətli hissəsi protezlər, sikkələr və medallar, zinət əşyaları, zərgərlik və s.istehsalında istifadə olunur³. Qızıl istehlakının pay

¹ Xankişiyeva, E.M. Qızıl hasilatı sənayesi Azərbaycan iqtisadiyyatının gənc bir sektoru kimi// - Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri/ İqtisadiyyat seriyası, -2013. №1, c. 159-163

² Busev, A.I. Qızılın analitik kimyası / A.I.Busev, V.M.İvanov - Moskva: Hayka–1973. – 267 c.

³ Hüseynov, Q.S. Kiçik Qafqazın Lok-Ağdam metallogenik zonasının pirit yataqlarının qızıl tərkibi / Q.S.Hüseynov, R.B. Mobili - Bakı: Azərneşr –2010. – 287 c.

quruluşuna qrafik 1-də aydın şəkildə baxmaq olar.

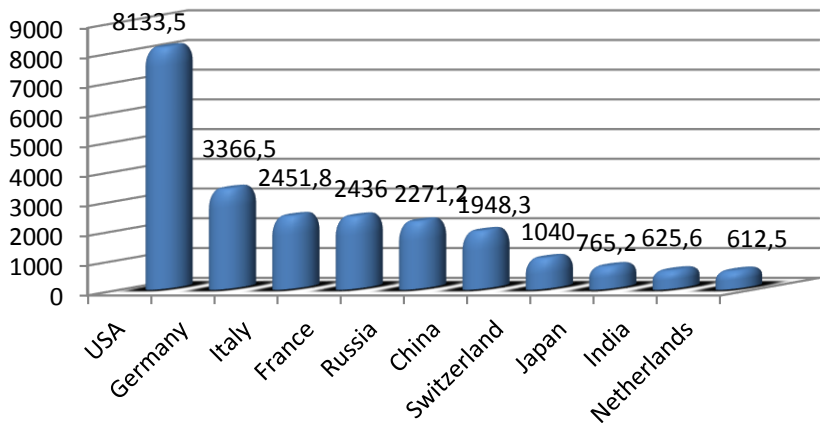

Qrafik 1. 2019 - cu ildə qızılın dünya istehlakının strukturu, %

Qeyd: Dünya Qızıl Şurasının məlumatları: [Elektron resurs]

Kifayət qədər qızılın mineral xammal bazasına sahib olmaq, qızıl ehtiyatlarının sahibi olmaq deməkdir. Mərkəzi Bankın və ya Maliyyə Nazirliyinin balansında olan nağd qızıl ehtiyatları pul kütləsinin sabitliyini təmin edir, xarici dövlətlərlə qarşılıqlı hesablaşmalarda və dövlət borclarının ödənilməsində istifadə olunur. Ölkənin qızıl-valyuta ehtiyatının bir hissəsi olan qızıl, dövlətin iqtisadi gücünün bir sübutudur⁴. (Qrafik 2)

⁴ Xankişiyeva, E.M. Azərbaycanda qızıl hasilatı sənayesinin bərpasında ümummilli lider Heydər Əliyevin rolu// “Beynəlxalq münasibətlərin aktual problemləri” adlı Respublika elmi konfransı 25 oktyabr 2019-cu il, - Bakı: Elm və təhsil, - 2019, - 580 səh

Qrafik 2. 2020-ci ildə ən böyük qızıl ehtiyatına sahib on ölkə, ton

*Qeyd: Dünya Qızıl Şurasının 2020-ci il üzrə məlumatları: [Elektron resurs]/
URL:<https://www.gold.org/Metals Focus>, World Gold Council; Disclaimer*

Azərbaycan da istisna deyil, 2019-cu ildə Azərbaycanın strateji valyuta ehtiyatlarındakı təmiz qızılın payı 10% -dən çox təşkil etmişdir.

Qızıl hasilatı neft və qazla birlikdə dövlət büdcəsinin formalaşmasını təşkil edir, əhalinin rifahına və milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərir, ölkənin və regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı üçün lazımi şəraiti təmin edir. 2015-ci ilin fevralında AzerGold QSC-nin yaradılması qızılın Azərbaycan üçün iqtisadi və ictimai-siyasi rolunu və Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin bu sahəyə göstərdiyi diqqəti təsdiqləyir⁵.

Mineral xammal bazasının inkişafı davamlı və hətta daha yüksək sürətlə davam etməli, rəqabətçil zəngin və asan saflaşan filiz obyektləri ilə yenilənməli və yeni kəşf edilmiş ehtiyatlar çıxarılan həcmələri kompensasiya etməlidir. Yalnız bu halda hasilat sənayesinin

⁵ Xankişiyeva, E.M. Azərbaycanda qızıl hasilatı sənayesinin bərpasında ümummilli lider Heydər Əliyevin rolu// “Beynəlxalq münasibətlərin aktual problemləri” adlı Respublika elmi konfransı 25 oktyabr 2019-cu il, - Bakı: Elm və təhsil, - 2019, - 580 s.

uzunmüddətli davamlı fəaliyyəti mümkün olacaqdır⁶. Nəticə etibarilə, Azərbaycan üçün milli təhlükəsizlik strategiyasını aydınlaşdırmaq və uzunmüddətli dövr üçün ölkənin istehsal güclərinin inkişafı üçün hərtərəfli bir proqram yaratmaq aktual olaraq qalır və mineral xammal siyasəti dövlətimizin iqtisadi inkişafının ümumi proqramının əsas tərkib hissəsi olmalıdır.

2. Yeni geosiyasi reallıq, Azərbaycanın azad edilmiş ərazilərinin bərpası və yenidən qurulması və davamlı iqtisadiyyatı olan firavan bir bölgəyə çevrilməsi üçün global planlar bu ərazilərdəki qızıl da daxil olmaqla zəngin təbii ehtiyatların ölkənin iqtisadi sisteminə integrasiyası ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır.

Azərbaycanın ən zəngin mineralları uzun müddət erməni terrorçularının işğalı altında qaldı. Hazırda azad edilmiş Azərbaycan ərazilərində sənədləşdirilmiş, təsdiq olunmuş sənaye ehtiyatları ilə zəngin 3 qızıl yatağı var. Bunlar Kəlbəcər rayonundakı “Söyüdlü” və “Qızılbulaq” yataqları və Zəngilan rayonundakı “Vejneli” yatağıdır⁷.

Düz 30 il ərzində bu emalatxanalar və yataqlar ermənilər tərəfindən sərbəst mənfəət mənbəyi kimi istifadə olunurdu. Azərbaycan Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin məlumatına görə, işğal altındakı ərazilərdəki təbii sərvətləri qarət etmək üçün Dağlıq Qarabağda 30-dan çox erməni şirkəti yaradılıb⁸. Əvvəllər işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində mədən sənayesinə kapital qoyuluşlarının həcmi çox əhəmiyyətli idi və əsasən xarici investorlar hesabına böyüyürdü⁹.

2002-ci ilin avqust ayında Kəlbəcər rayonundakı “Qızılbulaq”

⁶ Баба-заде, В.М. Золотоносные россыпи Азербайджана/ В.М. Баба-заде, Ю.Д. Заманов, Т.Н. Насибов, III.Д. Мусаев, В.Г. Рамазанов. – Баку: “Nafta-Press” – 2001. 56 с.

⁷ Xankişiyeva, E.M. Azərbaycanın qızıl hasiləedici sənayesi geosiyasi problemlər kontekstində// – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutunun Elmi Əsərlər - 2014. №4, s.341-345

⁸ Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin məlumatları, rəsmi sayt eco.gov.az

⁹ Rus xəbər saytı "Regnum" [Elektron mənbə]. URL: <https://regnum.ru/news/2262376.html>

mis-qızıl yatağını araşdırmaq və istismar etmək üçün, Ermənistanın “Vallex Group” şirkəti tərəfindən “Base Metals” adlı şirkət yaradılıb. 13 ay ərzində qızıl və mis hasilatı və emalı üçün Drmbon mədən və emal zavodu tikilib istifadəyə verildi, bütün bu illər işğal altında olan ərazidə ən uğurlu müəssisə hesab olunurdu və Base Metals şirkəti ən böyük istehsalçı və vergi ödəyicisi idi¹⁰. Azərbaycan iqtisadçılarına görə, 2009-cu ildən 2017-ci ilədək “Vallex” və “Base Metals” şirkətləri yalnız “Qızılbulaq” yatağından təqribən 302 milyon manat “qanunsuz mənfəət” əldə etmişlər. Hal-hazırda Qarabağ ərazisində bu yataqların işlənməsi və “Base Metals” şirkətinin fəaliyyəti dayandırılıb.

2019-cu ildə Kəlbəcər rayonundakı “Söyüdlü” yatağının dövryyəsi 126 milyon dollar təşkil etmişdir ki, bu da onu erməni şirkəti olan “GeoProMining”-in ən böyük sərvətinə çevirmişdi. Şirkətə görə, 2018-ci ildə mədən 130.000 unsiya qızıl hasil etmiş və Ermənistanla təxminən 60 milyon dollar gəlir ödəmişdir. Söyüdlü yatağı Ermənistan-Azərbaycan sərhəddində, Kəlbəcər rayonunda yerləşir və onun Azərbaycan hissəsində 112 tondan çox qızıl var. 27 sentyabr 2020-ci ildə Qarabağda müharibənin başlaması ilə “GeoProMining” şirkəti “Söyüdlü” yatağının Azərbaycana aid hissəsində istismarını dayandırmışdır.

1950-ci illərin sonunda aşkarlanan Zəngilan rayonundakı “Vejneli” yatağının təsdiqlənmiş ehtiyatları 6,5 ton qızıl təşkil edir.¹¹ Son illərdə bu yataq 2019-cu ildə Dağlıq Qarabağda dördüncü vergi ödəyicisi olan Ermənistanın “Gold Star” şirkəti tərəfindən istismar olunurdu. Zəngilan rayonu azad edildikdən sonra “Vejneli” yatağı araşdırıldı və Erməni işğalçılarının uzun müddət orada qanunsuz qızıl hasilat işlərinin apardıqları təsdiqləndi.

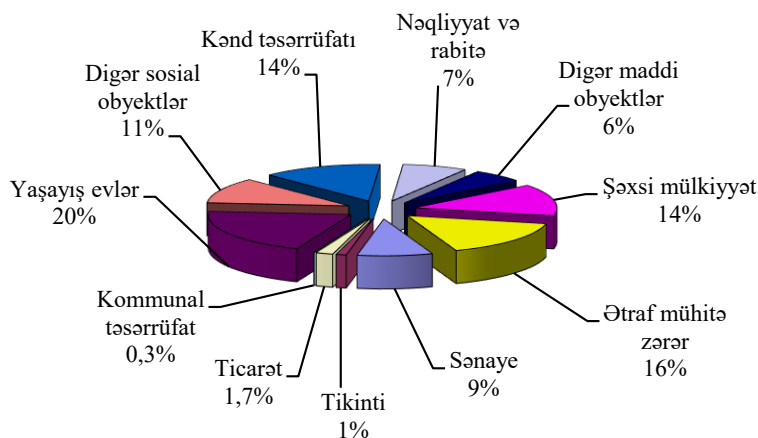
Hazırda Azərbaycan əvvəllər işğal olunmuş Azərbaycan

¹⁰ Xankişiyeva, E.M. Azərbaycanın qızıl hasiləddici sənayesi geosiyasi problemlər kontekstində// – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutunun Elmi Əsərlər - 2014. №4, s.341-345

¹¹ Xankişiyeva, E.M. Azərbaycanın qızıl hasiləddici sənayesi geosiyasi problemlər kontekstində// – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutunun Elmi Əsərlər - 2014. №4, s.341-345

ərazilərində qanunsuz iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan şəxslərin tutulması tələbi ilə artıq İnterpolə müraciət edib. Və Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bu şirkətlərə son xəbərdarlığını etmişdir: təzminat ödəməsələr, məsələ beynəlxalq məhkəməyə göndəriləcək.

Münaqişə ölkələrindəki vəziyyət üzrə ixtisaslaşmış işçi qrupu, Azərbaycan ərazilərinin 20%-nin Ermənistan tərəfindən işğalından dəyən ziyanı 818,88 milyard dollar olaraq qiymətləndirib və bunlar son rəqəmlər deyil. Qiymətləndirmədə işğal dövründə itirilmiş əmlakın və itirilmiş qazancın dəyəri nəzərə alınmışdır. Əlbətdə ki, bu məbləğə, əvvəllər işğal altındakı ərazidə yerləşən qızıl yataqlarının istismarından əldə ediləcəkləri itirilmiş gəlirlər daxildir. (Qrafik 3.)

Qrafik 3. Qarabağ müharibəsi nəticəsində Azərbaycana vurulan iqtisadi zərərin quruluşu

Qeyd: Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin məlumatları

Bundan sonra yeni bir geosiyasi realıq, Azərbaycanın azad

edilmiş ərazilərinin bərpası və yenidən qurulması və sabit iqtisadiyyata malik çiçəklənən bir bölgəyə çevrilməsi ilə bağlı qlobal planlar, bu ərazilərdəki zəngin təbii sərvətlərin ölkənin iqtisadi sistemində inteqrasiyası ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır:

- Geri qaytarılmış ərazilərdəki qızıl yataqlarının istifadəsi Azərbaycanın iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayacaqdır. Bu o deməkdir ki, bu ərazilərdəki qızıl yataqlarının istismarı ilə Azərbaycan potensial iqtisadi mənbələr əldə edəcəkdir. Bütün yataqlar zəngin qızıl ehtiyatlarının olması səbəbindən mədən sənayesinin inkişafı üçün böyük perspektivlər vəd edir.

- Qiymətli metalların hasilatı ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun mədən sənayesində mühüm rol oynayır. Yeni qızıl və digər əlvan metal yataqlarının istismara verilməsi mədən sektorunun yeni inkişaf templərinə kömək edəcək və ölkənin iqtisadi böyüməsinə verdiyi töhfəni daha da artıracaqdır.

- İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinə görə, bu ərazilərdə qızıl ehtiyatları 8 milyard dollar olaraq qiymətləndirilir. Qızıldan və azad edilmiş ərazilərin digər sərvətlərindən ölkənin xeyrinə istifadə edilməklə, Azərbaycan iqtisadiyyatına əlavə dəyər 2 milyard ABŞ dolları təşkil edəcəyi təxmin edilir.

- Azərbaycanın azad edilmiş bölgələrində aparılan yenidənqurma işləri mineral ehtiyatların və qızılın ixrac potensialını əhəmiyyətli dərəcədə artırmaqla, Beləliklə, Zəngilan, Tərtər və Kəlbəcər rayonlarının potensialından səmərəli istifadə edildikdən sonra qeyri-neft sektorunun üç aparıcı malından biri sayılan qızılın ixracı artırılacaqdır.

- Azərbaycan azad edilmiş ərazilərdə qızıl istehsalı ilə yanaşı, gələcəkdə ölkədə onu emal edəcək komplekslər yaratmağa başlaya bilər. Ölkəmizdə emal kompleksinin olması Azərbaycanın regional sənaye mərkəzinə çevrilməsinə, iqtisadi inteqrasiyaya və satış bazarlarının genişlənməsinə kömək edə bilər.

- Qızıl yataqlarının işlənməsinə qoyulacaq investisiyalar dərhal effekt verəcəkdir, çünki mədən sənayesi bərpa olunduqdan sonra yeni sənaye zənciri - metallurgiya, elektrik enerjisi, maşınqayırma inşa ediləcək və bundan sonra Azərbaycan vətəndaşlarının çoxu işlə təmin

olunacaq.

- “Söyüdlü” yatağındakı qızılın və digər faydalı qazıntıların işlənməsi ilə əlaqədar ölkəmizin mədən mərkəzi olan Kəlbəcər ilə Daşkəsən arasında birbaşa əlaqə qurulması və gələcəkdə bu istiqamətdə dəmir yolunun inşası Kəlbəcərin ümumi iqtisadi potensialını artıracaq. Ümumiyyətlə, geri qaytarılan ərazilərdə birbaşa nəqliyyat və dəmir yolu xətlərinin yaradılması Ordubad qızıl yataqlarının zonasına çıxışı əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdıracaqdır.

3. Respublikanın qızıl hasilatı sənayesinin ekonometrik qiymətləndirməsi Azərbaycan Respublikasında qızıl istehsalı ilə ÜDM arasında yüksək korrelyasiya olduğunu göstərdi. Tədqiqat nəticəsində məlum olub ki, Azərbaycanda ümumi qızıl istehsalında 1% artım ÜDM-in 0,17% artmasına səbəb olur. Xüsusilə, Azərbaycanın mədənçixarma sənayesində qızıl istehsalının 1% artması Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun istehsalının ümumi həcmi 0,34% artırır.

Mədən sənayesində qızıl istehsalı iqtisadi fəaliyyət kimi ÜDM artımına təsir göstərdiyindən bu göstəricilər arasındakı əlaqəni qiymətləndirmək və inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirmək xüsusilə vacibdir. Cəmiyyətin iqtisadi rifah səviyyəsinin əsas göstəricisi olan ÜDM-lə qızıl istehsalından əldə olunan gəlir arasındakı asılılığın qiymətləndirilməsi məqsədi ilə korrelyasiya-regressiya modelindən istifadə edilib¹². (Cədvəl 1.)

¹² Yadigarov, T.A. Əməliyyatlar tədqiqi və ekonometrik məsələlərin MS Excel və EViews tətbiqi proqram paketlərində həlli: nəzəriyyə və praktika/ T.A. Yadigarov – Bakı: Avropa – 2019. -352 s.

Cədvəl 1

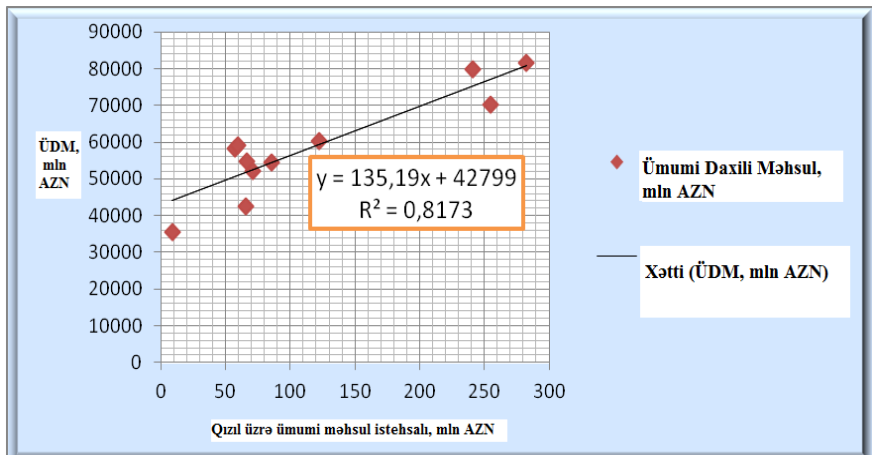
**2009-2019-cu illər üzrə Azərbaycanda mədənçıxarma sənayesi
üzrə qızıl istehsalı və ÜDM, mln. manatla**

İllər	Mədənçıxarma sənayesi üzrə əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar	Qızıl üzrə ümumi məhsul istehsalı	Ümumi daxili məhsul
2009	2088	8,82	35601,5
2010	2952	65,89	42465
2011	3244	70,85	52082
2012	3857	66,22	54743,7
2013	5095,2	57,3	58182
2014	5947,9	59,48	59014,1
2015	7145,1	85,63	54380
2016	8576,7	121,94	60425,2
2017	8428,9	254,92	70135,1
2018	5702,3	240,98	79797,3
2019	5288,2	282,51	81681,0

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

2009-2019-cu illər üzrə Azərbaycan Respublikasında qızıl istehsalı üzrə ümumi məhsul istehsalının ÜDM-ə təsiri arasındakı asılılığın reqressiya analizinin aparılması üçün hazır EViews riyazi proqram paketindən istifadə olunub. Bu məqsədlə səbəb amilləri kimi mədənçıxarma sənayesi üzrə qızıl istehsalında ümumi məhsulun həcmi X-lə, nəticə amili kimi isə Ümumi daxili məhsulu Y-lə işarələndi. Nəticədə aşağıdakı kimi reqressiya tənliyi alınıb:

$$Y = 135.19 \cdot X + 42799.11 \quad (1)$$

Qrafik 4. Azərbaycanda mədənçıxarma sənayesində qızıl istehsalı üzrə ümumi məhsul istehsalı həcmi ilə ÜDM arasındakı asılılıq

Mənbə: ARDSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Qrafikdən göründüyü kimi Y və X dəyişənləri arasında Çedok şkalasına əsasən (0,7-0,9) yüksək birbaşa korrelyasiya əlaqəsi ($R_{yx} = 0,82$) vardır¹³. Ayrıca F-Fişer və Darbon-Uotson kriteriyasının köməkliliyi ilə, reqressiya tənliyinin bütövlükdə statistik əhəmiyyətli olduğu və qurulmuş modelin (1) adekvat olduğu sübut edildi.

Sərbəst dəyişənlərin əmsalına və ÜDM həcmnin orta dəyərinə uyğun olaraq elastiklik əmsalını hesablayarkən aşağıdakı nəticə əldə edildi.:

$$E_{\text{ÜDM}} = \frac{\alpha \times \bar{x}}{\bar{y}} = \frac{135,193 \times 74,37}{58955,17} = 0,170541 \text{ (1), harada}$$

α – reqressiya tənliyindəki asılı dəyişənin əmsalı,

$\bar{x}$ – sərbəst dəyişənin orta göstəricisi,

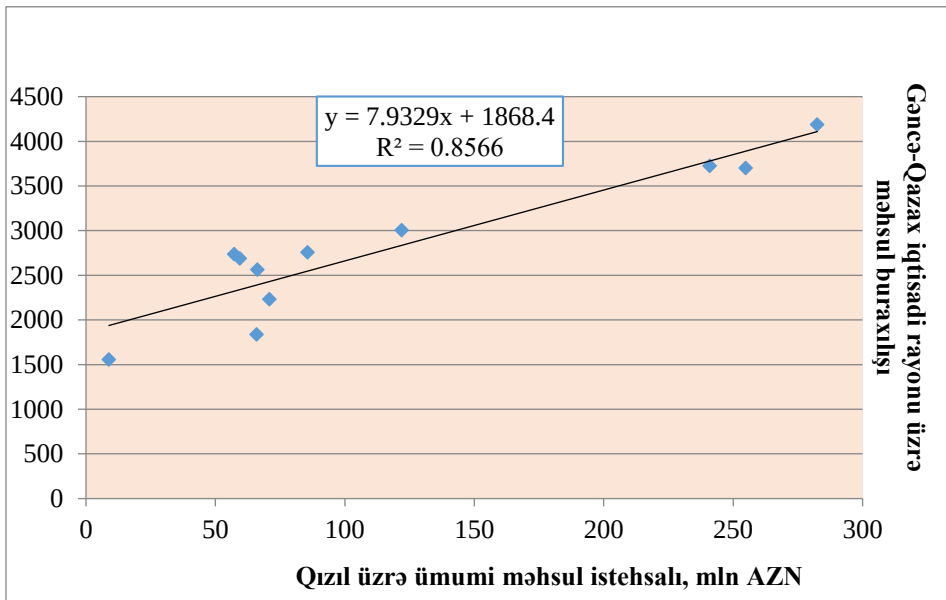
¹³ Musayev, A.F. İqtisadiyyatda riyazi modelləşdirmə və proqramlaşdırma/ A.F.Musayev, A.T.Qəhrəmanov - Bakı: Sabah, - 1999. - 452 s.

$\bar{Y}$ - asılı dəyişənin orta göstəricisi

Alınmış hesabatə əsasən belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanda mədənçıxarma sənayesində qızıl istehsalı üzrə ümumi məhsul istehsalı həcmnin 1% artması ÜDM-in 0,171% artması ilə nəticələnir.

2009-2019-cu illər üzrə Azərbaycan Respublikasının Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə ümumi məhsul buraxılışı və qızıl istehsalının həcmi arasındakı asılılığı ifadə edən reqressiya tənliyi oxşar şəkildə hesablanmışdır.

$$Y = 7,9329 \cdot X + 1868,4 \quad (2)$$

Qrafik 5. Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda ümumi məhsul və qızıl istehsalı arasındakı nisbət

Mənbə: MS Exceldə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Qrafik 5-dən göründüyü kimi determinasiya əmsalı $R^2=0,857$ ya da 85,7%-dir. Determinasiya əmsalı nə qədər yüksəkdirsə, modelin keyfiyyəti də bir o qədər yüksəkdir¹⁴.

Alınmış əlaqə tənliyindən belə nəticəyə gəlmək olar ki, qızıl istehsalının artması Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə ümumi məhsul buraxılışını artırır. Bunu elastiklik əmsalının aşağıda hesablanmış qiymətinə əsasən müəyyən etmək olar:

$$E = \frac{\alpha \times \bar{x}}{\bar{y}} = \frac{7,9329 \times 119,503}{2816,44} = 0,337 \quad (2)$$

Elastiklik əmsalının 0,337 olması o deməkdir ki, Azərbaycanda mədənçıxarma sənayesində qızıl istehsalının həcmnin 1% artması Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə ümumi məhsul buraxılışının həcmnin 0,337% artması ilə nəticələnir.

4. Anglo Asian Mining (AAM) qızıl hasilatı şirkətinin güclü və zəif tərəflərini xarakterizə edən SWOT analizi təhdidlərin aradan qaldırılması və ətraf mühitin imkanlarından istifadə üçün təkliflər hazırlamağa, həmçinin özünəməxsus xammal bazasının genişləndirilməsinə, innovativ texnoloji inkişafa keçid, investisiya cəlbediciliyinin artırılmasına imkan verdi.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ingilis qızıl hasilatı şirkəti AAM, yüksək keyfiyyətli aktivləri və aşağı xərcləri olan bir şirkətin yaxşı nümunəsidir. AAM pay bölgüsü sazişindən (PSA) uğurla faydalanır, şirkətin valyuta əməliyyatlarında heç bir məhdudiyyəti yoxdur və eyni zamanda məhsullarının idxalı və ixracı ilə bağlı vergilərdən də azaddır. Şirkət yalnız 32% gəlir vergisi ödəyir və iqlat vergiyə təbə deyil.

AAM hasilat, emal, qiymətli metalların istehsalı və satışı sahəsində yaxşı və davamlı bir iş qurmağı bacarmışdır və Azərbaycanda fəaliyyət göstərdikləri müddət ərzində maliyyə göstəricilərini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmağı bacaran

¹⁴ Samarsky, A.A. Riyazi modelləşdirmə. Идеи. Методы. Примеры. 2-е изд./ А.А.Самарский, А.П.Михайлов. – Москва: Физматлит – 2001. - 320 с.

əməliyyat səmərəliliyində əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə etmişdir. 2018-ci ildə şirkətin gəlirləri 18,6 milyon artaraq 90,4 milyon dollara çatmışdır. Bu yaxşılaşmaya həm qızıl istehsalının artması, həm də qızıl qiymətlərinin yüksəlməsi səbəb olmuşdur.

Sürətləndirilmiş bir qabiliyyətə malikdir – “Uğur” yatağı kəşf olunduğu gündən bir il ərzində istehsalına başlamışdır. Kəşfiyyat potensialı genişdir, geoloji kəşfiyyat davam edir.

2016-cı ilə qədər AAM-in respublikadakı fəaliyyətlərində rəqibi yox idi (ikinci konsorsiumun passiv fəaliyyətləri istisna edilməklə). Təşkilatın təsbit olunmuş pozitiv imici ona yeni alıcılar cəlb etdi və bu da şirkətə etibarlı tərəfdaşlar seçməyə imkan verdi. Şirkətdən müntəzəm məhsul alıcılarının olması AAM-in yeni bir böyük üstünlüyüdür, bu da yeni qızıl yataqlarının tətbiqi və qızıl istehsalının artmasına imkan verə bilər, çünki şirkət məhsullarına olan tələbdən əmin olacaqdır. (Cədvəl 2)

Cədvəl 2

Anglo Asian Mining şirkətinin istehsal göstəriciləri

İllər	İstehsal həcmi (unsiya)	Satılıb (unsiya)	Orta qiyməti (dollar)	Maya dəyəri (dollar)
2010	67267	57398	1241	358
2011	57068	49304	1573	448
2012	50215	42743	1666	668
2013	52 068	46076	1387	626
2014	60285	50615	1267	971
2015	72 032	63924	1161	858
2016	65 394	53 281	1 253	616
2017	59617	43496	1265	604
2018	72798	59481	1265	541
2019	70098	53992	1410	591

Mənbə: Anglo Asian Mining PLC Şirkətinin rəsmi saytı, Reports and account [Elektron resurs] URL: <http://www.angloasianmining.com>

2018-ci ildə AAM-in direktorlar şurası şirkətə müxtəlif xarici idarəetmə metodlarını ölkəmizdə tətbiq etməyə imkan verən İdarəetmə Məcəlləsinin istinad prinsiplərini qəbul etmişdir. Məsələn, bu şirkətin

işçiləri respublikada orta aylıq səviyyədən yüksək əmək haqqı və təhsil almaq imkanı qazanırlar. Qeyd edək ki, AAM, qızıl hasilatı sənayesində onilliklərlə təcrübəsi olan yüksək ixtisaslı işçilər qrupuna malikdir. AAM xarici ixtisaslaşmış şirkətlərdən mədən əməliyyatları üçün maşın və avadanlıq alır ki, bu da şirkətin əsas fondlar üçün yüksək keyfiyyətli bir xüsusiyyətə malik olduğunu göstərir. Yuxarıda deyilənlərin hamısı şirkətin əsas və güclü imkanlarını müəyyənləşdirir.

İndi şirkətin fəaliyyətinin daha dolğun və obyektiv analizini almaq üçün onun zəif tərəflərini və mümkün təhdidlərini nəzərdən keçirəcəyik. Qiymətli metal bazarında dünya qiymətlərindəki dəyişikliklər, manatın ABŞ dollarına nisbətə rəsmi məzənnəsindəki dəyişikliklər, habelə ölkədə inflyasiyanın nisbətən yüksək olması şirkətin fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir.

AAM-in maliyyə göstəricilərinin təhlili göstərdi ki, 2018-ci ilədək şirkət kifayət qədər stabil maliyyə vəziyyətinə malik deyildi və yüksək kredit borcu var idi. Bunun səbəbi şirkətin fəaliyyətinin genişlənməsi, fabriklərin inşası, lazımi avadanlıqların alınması və geoloji axtarışların aparılması, həmçinin qızılın dünya qiymətlərinin nisbi enməsi idi.

AAM üçün əsas mərhələ, 2018-ci ilin noyabr ayında bir səhmə 3 ABŞ sentinin ilk dividendinin ödənilməsi idi. Şirkətin inkişaf hədəfinə uyğun olaraq hər il sərbəst nağd pulun təxminən 25%-i səhmdarlara köçürülməlidir. Və şirkətin 2018-ci il üçün ümumi dividendi hər səhmə 7 ABŞ senti təşkil edib¹⁵.

Beləliklə, AAM şirkətinin əsas güclü və zəif tərəflərini vurğulayırıq. Güclü tərəflər (S): 1) xarici idarəetmə; 2) daimi müştərilər; 3) kiçik rəqib dairəsi; 4) müxtəlif hasilat üsullarından istifadə; 5) şirkət hesabına kadr hazırlığı; 6) xarici maşın və avadanlıqların istifadəsi; 7) sənayenin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi; 8) ekoloji təhlükəsizliyin daimi monitorinqi. Zəif cəhətlər (W) bunlardır: 1) qiymətli metalların dünya qiymətlərinin dəyişkənliyi; 2) avadanlıqların amortizasiya faizinin yüksək olması; 3) dar alıcı dairəsi; 4) kredit borcunun olması; 5) qeyri-kafi sabit maliyyə vəziyyəti; 6) az

¹⁵ Anglo Asian Mining PLC Şirkətinin rəsmi saytı, Reports and account [Elektron resurs] URL: <http://www.angloasianmining.com>

sayda yüksək ixtisaslı kadr.

Şirkət üçün fürsətlər və təhdidlər kimi SWOT analizinin kateqoriyalarına gəldikdə, AAM məsələsində aşağıdakılar aşkar edilmişdir. Fırsətlər (O): 1) keyfiyyətli aktivlərin idarə edilməsi; 2) yeni yataqların istifadəsində iştirak; 3) istehsal həcmindəki artım və nəticədə qızıl ixracı; 4) istehsalın maya dəyərinin azaldılması; 5) alıcı dairəsinin genişləndirilməsi; 6) işçilərin ixtisaslarının artırılması; 7) istifadə olunan avadanlıqların yenilənməsi və təmiri. Təhlükələr (T): 1) dünya qızıl qiymətlərində eniş; 2) rəqiblərin sayında artım; 3) bazar payının itirilməsi; 4) avadanlıqların alınması və təmiri xərclərinin artması; 5) mütəxəssislərin bölgədən çıxması; 6) ətraf mühitin kollapsları.

Beləliklə, SWOT təhlilindən istifadə edərək AAM-ın fəaliyyətinin öyrənilməsi, şirkətin xarici və daxili mühitdəki mövcud və ola biləcək təhdidləri aradan qaldırmaq üçün kifayət qədər güclü tərəflərə və zəif tərəfləri aradan qaldırmaq üçün kifayət qədər imkanlara malik olduğunu göstərdi. Nəticə etibarilə AAM, təhdidləri aradan qaldırmaq üçün bazarı azalda və ya hətta tərk edə biləcək bir fəaliyyətə sahib deyil, əksinə Qafqazda qiymətli metalların və mislərin aparıcı istehsalçısı olmaq üçün hər şansa sahibdir.

5. Ölkənin qızıl-valyuta ehtiyatının doldurulmasının, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin və zərgərlik sənayesinin inkişafının strateji əhəmiyyətini nəzərə alaraq, ölkədə yerli qızıl affinaj zavodunun tikilməsi daxil olmaqla, qızıl hasilatı sənayesinin tam dövrü yaradılması məsləhətdir.

Azərbaycanda özünə məxsus qızıl affinaj zavodunun tikilməsi öz xammalının emalını, ölkə daxilində əlavə dəyəri olan rəqabətqabiliyyətli məhsulların yaradılmasını təmin edəcək və qiymətli metalların və daşların idxalını azaldacaqdır.

Azərbaycanda “yaşıl” texnologiyalara uyğun qurulmuş, qapalı istehsal dövrü və müasir təmizləyici qurğuları olan müasir bir zavod, şübhəsiz ki, dünyanın ən yaxşı qiymətli metal istehsalçılarından birinə çevriləcəkdir və affinaj zavodunun uğurlu fəaliyyətinin açarı məhsulların beynəlxalq qiymətli metal bazarında tanınması

olacaqdır.¹⁶.

Londonun metal birjasının Good Delivery sertifikatı almaq çox mürəkkəb bir prosedurdur, yüksək texnoloji tələblərdir. Beləliklə, Good Delivery üçün müraciət etməzdən əvvəl üç il ərzində müəssisə ildə ən azı 10 ton yüksək keyfiyyətli qızıl istehsal etməlidir. Zavod ciddi istehsal parametrlərini saxlamalı və onun kifayət qədər nizamnamə kapitalı olmalıdır. Lakin sonda London Fond Birjasının akkreditasiyasının rəsmi təsdiqlənməsi affina zavoduna zərgərlik ərintilərini müstəqil ticarət etməyə imkan verəcək ki, bu da həm daxili qızıl bazarının inkişafına təkan verəcək, həm də Azərbaycan zərgərlərinə böyük dəstək olacaqdır. Hər kiçik və ya orta zərgər sahibkar 12-13 kiloqram qızıl külçə və ya 32 kiloqram gümüş külçə ala bilmir. 100, 250, 500 və 1000 qram ölçülərdə investisiya külçələri istehsal etmək və bazar tələblərinə uyğunlaşmaq mümkün olacaqdır. 1-10 qram ağırlığında kiçik külçələrdə qızıl istehsalı və satışı əhalinin yüksək keyfiyyətli yerli qızıla olan tələbatını ödəməyə kömək edəcəkdir.

Zavodun inkişafındakı növbəti mərhələ tel və ya folqa istehsalı üçün texnoloji avadanlıqların, kosmik sənayesi üçün yarımfabrikat məhsulların, tibb və hətta öz zərgərlik istehsalının əlavə edilməsi ola bilər. Bir sözlə, qiymətli metalların ölkə daxilində emalının qurulması, ixracata yönəldilmiş və yüksək əlavə dəyəri olan rəqabətqabiliyyətli məhsulların yaradılması. Qızıl istehsal etməyən, ancaq affina edən ölkələr var, Azərbaycanda isə bunun üçün hər cür şərait var.

Məlumdur ki, qızılın təmizlənməsi (affina) qiyməti, yerləşdiyi alışımdan asılı olaraq qiymətli metalın dəyərinin 0,6-1,1%-dir. Bununla birlikdə, bəzi fabriklər arıtma üçün sabit bir qiymət təyin etdilər (unsiyası 5-7 dollar, İsveçdə 2 qat daha aşağıdır) və ya daha nadir hallarda işin ödənişi olaraq özləri üçün müəyyən bir qızıl faizini alır. Beləliklə, qızılın orta hesabla bir unsiyası üçün 3 dollar emal xərcini götürsək və affina zavoduna nəql etmək üçün bir unsiyaya görə demək olar ki, 1 dollar götürsək, onda 60 min unsiya qızıl hasilatı həcmindən (2017-ci ildə AAM 59617 unsiya qızıl istehsal etmişdir)

¹⁶ Belyayev, V.K.. Операционный (производственный) менеджмент/ V.K.Belyayev. – Dərslik. - İrkutsk: Nəşriyyat evi - БГУ, 2017. – 320 s.

240000 dollar təşkil edir. Və bu hələ işləmə əməliyyatları, təhlükəsizlik xərcləri və metal ölçmə yerindən təmizlənməyə qədər metalın çatdırılması ilə birbaşa əlaqəli digər xərclər nəzərə alınmayan yaxşı bir ssenaridir.

Nəticə olaraq, qiymətli metalların affınajı üzrə özünə məxsus müəssisənin olması yerli müəssisələrin xaricə konsentrat göndərməsinə imkan verəcəkdir, onu yerində fabrikə satıb, həm pul, həm də istəniləyi təqdirdə bank qızılını almaq üçün şərait yaranacaq.¹⁷ Digər tərəfdən, Azərbaycan dünya bazarlarına qızıl hasilatı sənayesinin yüksək keyfiyyətli hazır məhsullarının tədarükçüsü kimi çıxış edəcəkdir. Ölkədə özünəməxsus qızıl affınaj zavodunun tikilməsi daxili milli qızıl bazarının və onun əsas iştirakçıları olan yerli investorların və tezavradorların inkişafına təkan verəcəkdir. Qiymətli metal bazarının Azərbaycan üçün strateji əhəmiyyəti qızıl-valyuta ehtiyatlarının sürətlə artması və iqtisadiyyatın bu sahəsindən dövlət büdcəsinə vergilərin sabit daxilolmalarıdır.

Tədqiqatdan irəli gələn ən vacib nəticələr aşağıdakı kimi müəyyən edilib:

- Neft, qaz, mis, dəmir filizləri ilə birlikdə qızıl Azərbaycanın əsas təbii sərvətlərindən biridir. Azərbaycan üçün özünəməxsus qızıl mineral bazasının olması iqtisadi və müdafiə təhlükəsizliyinin gücləndirilməsində, eyni zamanda iqtisadi sahələrin balanslı inkişafının təmin edilməsində son dərəcə vacibdir.

- Faydalı qazıntıların mövcudluğu, əsasən də qızıl ilə zəngin olması və düzgün istismarı regional iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsir göstərir.

- Tədqiqatın göstərdiyi kimi, qızıl yataqlarının işlənməsi mürəkkəb, zəhmət tələb edən və bahalı bir işdir. İndi aydın olur ki, qızıl niyə dünyanın ən bahalı mallarından biridir. -

- Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, mədənçixarma sənayesi üzrə qızıl istehsalının rentabellik səviyyəsi 30,5%-lə 251,1%

¹⁷ Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun məlumatları / Giriş rejimi: www.oilfund.az

arasında dəyişmişdir ki, bu da emal sənayesinin digər istehlal sahələri ilə müqayisədə yüksəkdir.

- Azərbaycan Respublikasında qızıl istehsalı üzrə ümumi məhsul istehsalının və ÜDM-in 2009-2019-cı illərin statistik məlumatlarına əsasən 2025-ci ilədək proqnoz qiymətləri hesablanaraq müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasında ÜDM-in proqnoz qiymətləri 2025-ci ildə 2019-cu illə müqayisədə 1,3 dəfə artaraq 103490 mln. manat, qızıl istehsalı üzrə ümumi buraxılışının həcmi isə 400,12 mln. manat olacaqdır.

- Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı məqsədi ilə, iqtisadiyyatın strateji sektoru olan Azərbaycanın qızıl hasilatı sənayesində balanslaşdırılmış bir dövlət siyasəti həyata keçirilir.

- Elmi və texniki potensialı inkişaf etdirmək üçün qızıl hasilatı şirkətləri Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ilə sıx əməkdaşlıq etməli və memorandum əsasında Azərbaycan Geoloji Tədqiqatlar Mərkəzi yaratmağı məqsəduyğun olardı.

- Yerli zərgərlik sənayesindən qızıla olan tələbin artması Azərbaycanda qızıl istehsalının artması üçün əhəmiyyətli bir stimuldur.

- Qızıl hasilatı sənayesinin mərkəzi idarəetmə orqanının nəzarəti altında sənayeni təşviq etmək və maliyyələşdirmək üçün qızıl sənaye bankının yaradılması və qızıl hasilatı ilə məşğul olan səhmdar cəmiyyətlərinə və sənaye müəssisələrinə xarici kapitalın sərbəst daxil olmasına imkan yaratmaq Azərbaycanda qızıl mədən sənayesinin daha da inkişafı üçün bir təşviq kimi təklif edilmişdir.

- Tədqiqatın nəticələri yerli qızıl hasilatı sənayesinin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında oynadığı mühüm rolu ortaya qoydu.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları, əldə olunan nəticə və təkliflər müəllifin dərc edilmiş aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Xankişiyeva, E.M. Qızıl hasilatı sənayesi Azərbaycan iqtisadiyyatının gənc bir sektoru kimi// - Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası, -2013. №1, - s. 159-163.

2. Ханкишиева, Э.М. Роль Азербайджанской Республики в возрождении азиатского золота // - Москва: Российское предпринимательство (включен в перечень ВАК), - 2013. №14, - с. 108-113.

3. Xankişiyeve, E.M. Azərbaycan Respublikasının strateji qızıl ehtiyatları // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası – 2013. №4, s. 166-169.

4. Ханкишиева, Э.М. Перспективы украинского участия в развитии золотодобывающей промышленности Азербайджана// Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект, - Донецк: Донецкий Национальный Университет, Том 2 -2014. с. 326-328.

5. Xankişiyeve, E.M. Azərbaycanın qızıl hasilədicə sənayesi geosiyasi problemlər kontekstində // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi Əsərlər, - 2014. №4, s. 341-345.

6. Ханкишиева, Э.М. Совершенствование методов добычи золота связано с эволюцией человеческого общества // Geneve, Switzerland: The International Scientific Association of Economists “Consilium”, International scientific periodical journal for economists and jurists “The genesis of genius” - 2014. №3, с. 73-76.

7. Ханкишиева, Э.М. Предпосылки зарождения и условия развития золотодобывающей промышленности в Азербайджане // - Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi Əsərlər – 2014. №4, - с. 341-345.

8. Султанова, Р.П. Развитие золотодобывающих предприятий в Азербайджане // Р.П. Султанова, Э.М. Ханкишиева // - Москва: Российский внешнеэкономический вестник (включен в перечень ВАК) – 2019. №6, с.125-134.

9. Ханкишиева, Э.М. Эконометрическая оценка влияния производства золота на валовую продукцию в Гянджа-Казахском экономическом районе // - Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu. İqtisadi artım və ictimai rifah, – 2020. №1, - s. 123-130.

10. Ханкишиева, Э.М. Роль инноваций в золотодобывающей промышленности Азербайджана// “Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının davamlı inkişafında innovasiyalarının rolu” Respublika Elmi Konfransı, Naxçıvan Dövlət Universiteti. - Naxçıvan: 29 fevral, - 2019, s.251-255.

11. Ханкишиева, Э.М. Возрождение золотодобывающей промышленности в регионах Азербайджана // International scientific-practical conference: Economics, Finance, Accounting, Management and Law: Current issues and development prospects, - Полтава: ЦФЕНД, - Июнь 22, - 2019. – Ч. 1. – 59 с.

12. Khankishiyeva, E.M. Revival of gold mining industry in the regions of Azerbaijan // VIII International Conference of European Academy of Sciences & Reserch, - Bonn, Germany: EASR, - June, - 2019, - 75 p.

13. Xankişiyeva, E.M. Azərbaycan qızıl hasilatı sənayesinin bərpasında ümummilli lider Heydər Əliyevin rolu // “Beynəlxalq münasibətlərin aktual problemləri” adlı Respublika elmi konfransı, - Elm və təhsil, - Bakı: - 25 oktyabr, - 2019, - 580 səh.

14. Xankişiyeva, E.M. Naxçıvan Muxtar Respublikasının qızıl yataqları və onların inkişaf perspektivləri// “Naxçıvan Muxtar Respublikası: dayanıqlı inkişaf, uğurlar, perspektivlər” mövzusunda Beynəlxalq Konfrans, Naxçıvan Dövlət Universiteti. – Naxçıvan:2020

15. Rena Polad Sultanova, Ellada Khankishiyeva. Innovation as a necessary factor in the development of the gold mining industry in Azerbaijan// International Scientific Journals of Scientific Technical Union of Mechanical Engineering "Industry 4.0" Vol. 9 (2021), Issue 3, pg(s) 93-95

Dissertasiyanın müdafiəsi 20 oktyabr 2021-ci il tarixində saat 11.⁰⁰-da AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1143, Bakı şəh., H.Cavid pr., 115

Dissertasiya ilə AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir. (*economics.com.az*)

Avtoreferat 17 sentyabr 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 16.09.2021

Kağızın formatı: A5

Həcm: 37149

Tiraj: 30